

Az etnikai sokszínűség jegyében

Örömmel számolok be arról, hogy újabb darabbal bővült a Magyar Néprajzi Társaság „Válogatás a magyarországi nemzetiségek néprajzi kötetéből” című sorozata. A most megjelent 10. válogatáskötetünkben nemcsak a mai, hanem a történelmi Magyarország, sőt bizonyos tekintetben Közép- és Délkelet-Európa nemzetiségi viszonyai is előtűnnek. Egy részük a különböző nemzetiségi nyelvű néprajzi kötetekben vagy más társtudományok nyomtatott, illetve elektronikus kiadványaiban már napvilágot látott, de az írások megközelítően fele új, kifejezetten e kötet számára íródott.

VÁLOGATÁS A MAGYARORSZÁGI NEMZETISÉGEK NÉPRAJZI KÖTETEIBŐL

10.

2024

Az egyes nemzetiségek tárgykörét megcélzó írások közül az első *Papadopoulosz Petkova* Adrianáé, aki a *Bolgár Kulturális Fórum* negyedszázadáról tár elénk képet. A dolgozat összefoglalja az 1999-ben alapított szervezet első időszakát, s bemutatja, hogy ez a Magyarországon működő bolgár egyesület mit ért el az évek során, illetve mit végez napjainkban.

A Fórumot művészek, néprajzkutatók, kutatók és szakemberek alapították, és azóta is a bolgár kultúra magyarországi elterjesztéséért dolgozik közcélú nemzetiségi szervezetként. Elsősorban a kreatív kulturális tevékenységre összpontosít, amelynek célja a bolgár közösség identitásának, nyelvének és szellemi teljesítményének megőrzése. A vegyes környezetben természetesen asszimilációs folyamat zajlik, ezért a tevékenységei közül kiemelkedő a kétnyelvű könyvek és konferenciaanyagok kiadása, identitásvédelmi programok, kiállítások rendezése.

A szervezet legfontosabb kétnyelvű kötetei a „*Bolgárok Magyarországon*”, a „*Bolgár művészet magyar földön*”, az „*Egyszer volt...*”, a „*Beszélgések Magyarországon élő bolgárokkal*” és a „*Toma Vishanov és kora*”. A Fórum több mint nyolcvan egyéni és csoportos kiállítást szervezett Magyarországon élő bolgár képző- és iparművészek munkáiból, de számos külföldi rendezvénye is fémjelzi a magyar és bolgár kultúra népszerűsítését. Mindez jelentős szerepet játszott a két ország kulturális életében.

Vincze Xénia PhD elemzésének tárgyát a magyarországi görögökről a nemzetiségi néprajzi kötetekben megjelent írások képezik. Már 1975-ben felmerült annak az igénye, hogy a Néprajzi Társaság Nemzetiségi Szakosztálya behatóan foglalkozzon a kisebb lélekszámú magyarországi nemzeti kisebbségek néprajzi értékeivel, de erre csak két évtizeddel később nyílt meg a lehetőség. 1996-2021 között tíz ilyen tanulmánykötet jelent meg a „*Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiségek néprajzából*” alsorozatban. Ebben az első és a második görög diaszpóra néprajzi-kulturális értékeit bemutató tizenhat tanulmány szerepelt. Az első diaszpóra témakörében a legtöbb írás a görög családok kereskedelmi tevékenységét, vallási-kulturális életét, reformkori szerepét és a filhellén/hungarofil kapcsolatait tárgyalja. Egy-egy írás kitér a balkáni népelemek, közöttük a görög kereskedőknek a korai kávézási kultúrában betöltött szerepére. Érdekességként tartható számon az is, hogy mikor és hogyan jött létre az első görög diaszpóra. Milyen szerepet játszottak a XVIII-XIX. századi Pest gazdasági és társadalmi életében a polgárosult görög és vlach kereskedőcsaládok?

Amikor az első diaszpóra tagjai a XX. század közepére már teljesen asszimilálódtak, újabb görög csoportok érkeztek *Ipirosz*, *Makedónia* és *Thesszália* térségéből. Maig megtaláljuk őket *Budapesten*, *Beloianiszban* és a vidéki ipari városokban. A görög polgárháborús menekültek eltérő társadalmi helyzete és életmódja újabb kutatásokat indított el. Ilyen például a balkáni-mediterrán népi kultúra továbbélési formáinak, vagy a görög nemzetiség szociokulturális jellemzőinek a vizsgálata. A

néprajzkutató, kulturális antropológus szerző kutatástörténete az első huszonöt év néprajzi-kultúrtörténeti munkáit foglalja össze.

Prof. dr. Frisnyák Sándor írása Székely András Bertalan életművét foglalja össze dióhéjban, aki az „A magyarországi nemzetiségek néprajza” kiadványsorozat tizennegyedik éve főszerkesztőként jegyzi. A hetvenedik életévét a közelmúltban betöltött művelődésszociológus és nemzetiségkutató négy évtizede a határon túli magyarság és a hazánkban élő nemzeti kisebbségek történetével és helyzetelemzésével foglalkozik. Az 1980-as években az Állami Gorkij Könyvtár Nemzetiségi Kutatócsoportja tudományos munkatársa volt, azt követően a Magyarságkutató Intézetben tevékenykedett, a közép-európai térségre irányuló hazai és nemzetközi terepmunkákat, elméleti vizsgálatokat végzett. 1989-2015 között a Miniszterelnökségen, majd a nemzetiségért felelős mindenkori minisztériumokban dolgozott különböző beosztásokban. Előadott több felső- és felnőttoktatási intézményben. Tizenhat saját, hatvannál több szerkesztett kötet, hatszázharmincat meghaladó magyar és idegen nyelvű tanulmány és cikk fűződik a nevéhez. Különböző műfajú, tematikájú és megközelítésű irodalmi művei mellett jelentős a tudományszervező és tudományos közéleti tevékenysége is.

Dr. Horváth Sándor a *bátyai kéziratok kántor- és zarándokkönyvről* közölt tanulmányt. A *Kalocsai Városi Múzeumban* őrzött, döntően horvát nyelvű kéziratok kántorkönyv címlapjáról csak a tulajdonos neve derül ki: *Molnár János*. A kilétét nem sikerült pontosan megállapítani, bár az összegyűjtött vallásos énekek és imádságok kötete, valamint a szövegek – a birtokosok későbbi bejegyzései szerint – a XVIII. század végén keletkezettek. Egyes szövegek korának és származási helyének a feltárásával megállapítható, hogy a vallási szövegek között is vannak középkor óta ismert szövegek. A kántorkönyvben olvasható egy hosszú, a horvátok körében elterjedt *Szent Györgyről* szóló ének is, amelyet először 1380-ban jegyeztek le egy glagolita kéziratok könyvben. Az említett *bátyai kéziratok* könyv zarándokvezetőként is szolgálhatott, amely feltételezést a lapjain rögzített számos zarándokének is megerősíti. A „makaróni szakaszok” magyar kifejezései is segíthetik a dalok történetének további elemzését. Szinte robusztus vallásosság bontakozik ki a szövegből, amelyben az égi lények tiszteletteljes távolságra vannak a földön élőkől. Másrészt az emberek Istennel és Szűz Máriával – általános értelemben a mennyei lényekkel – való kapcsolatukat úgy élik meg, mint az emberek közötti kapcsolatot.

Dr. Molnár Imre tanulmányában *Anjou Szent Hedvig* tiszteletének magyarországi kibontakozásával foglalkozik. 2024-ben *Magyarországon, Szlovákiában, Lengyelországban* és *Litvániában* ünnepeltük *Árpád-házi Szent Kinga* születésének 800. évfordulóját és az *Anjou-házból*

A beloianiszai görög ortodox templom

Szent Hedvig szobra a krakkói Wawelben

származó *Szent Hedvig (Jadwiga)* születésének 650. évfordulóját. Mindkét magyar hercegnő élete Lengyelországban bontakozott ki, és olyan szellemi magasságra jutott, hogy *II. János Pál* pápa szinte egyszerre emelte mindkettőjüket oltárra, életművüket követendő mintává téve az egész világ számára. A kettős évforduló alkalmából Budapesten rendezett nemzetközi konferencia alkalmából Magyarország, Lengyelország, Litvánia és Szlovákia főpásztorai közös nyilatkozatot adtak ki, amelyben leszögezték, hogy „jövönk csakis a keresztény szeretetre és vidékünk népei és nemzetei közötti szolidaritásra épülhet, ahogyan azt a múltban a litvánok, szlovákok, magyarok és lengyelek egyedülálló barátságán keresztül érzékelhettük.”

A nyilatkozat a továbbiakban kitér arra is, hogy nemzeteink a kereszténység befogadásával és megélésével csatlakoztak az európai nemzetek családjához. A keresztény hit és civilizáció határozottan formálta identitásunkat, miközben támogatja kitartásunkat a külső hatalmakkal és a káros ideológiákkal szemben. Eddig azt tapasztaltuk, hogy Krisztus nem vesz el tőlünk, hanem megad mindent, ami az életünkhöz szükséges. Szent Kinga és Szent Hedvig, akik megteremtették a kapcsolatot nemzeteink, államaink között, továbbra is inspirálhatnak bennünket, hogy jövönket a keresztény értékekre építsük a kulturális örökségünk védelme érdekében. A történész, diplomata szerző azonosul azzal a gondolattal, hogy együtt járjuk útjainkat, miközben az Úr kegyelmét kérjük, hogy múltbeli és jelenlegi sérelmeinket és bizalmatlanságainkat új lehetőségekké alakítsa, régióink és egész Európa javára.

Orosz László, PhD fontos témát boncolgat: az elszakított területek németajkú lakosságának viszonyát a magyar állam területi integritásához 1918/19-ben. A történelmi Magyarországon egykor élt különböző népek közül egyedül a magyarok és a németek éltek meg nagy traumaként az I. világháborút lezáró békerendezést. A magyarok fájdalomának oka aligha szorul magyarázatra, de az új határokkal a német ajkú lakosság is elvesztette a szilárd talajt a lába alól. Nemcsak arra a nemzetiségre kell gondolnunk, amely korábban – gyakorlatilag az összes többi nemzetiséghez képest – a legnagyobb harmóniában élt a magyarsággal, hanem úgy is, mint amelynek nem volt érdeke ezt a tartós szimbiózist megzavarni. Míg 1918-ban a magyarországi nemzetiségek többségének beteljesültek a szeparatista törekvései, addig a németek számára az ország feldarabolása komoly bizonytalansági tényezőt jelentett. Csak a régi állam történelmi kereteinek megtartásával reménykedhettek abban, hogy (a századelőről kibontakozó) nemzeti mozgalmuk képes lesz összefogni a közös állam németajkú közösségét, így biztosítva számukra hatékony védelmet az etnikai identitásuk elvesztése ellen. Ugyanakkor az új utódállamokban egymástól elszakadva, a buzgó nacionalizmusnak kiszolgáltatva csak lényegesen rosszabb kilátásaik lehettek, miközben ugyanazokat a célokat igyekeztek elérni.

A tanulmány a német lakosság magatartását vizsgálja az elszakított országrészekben. Lényegében már 1918/19-ben megpecsételődött ezeknek a területeknek a sorsa, sőt, elfoglalásukat a trianoni békeszerződés egyszerűen jóváhagyta. Megállapíthatjuk, hogy senkit nem igazán érdekelték a német nemzetiségűek önértékének megfontolásai vagy sajátos szükségletei. Így a magyarok mellett a magyarországi németek voltak azok, akik képtelenek voltak osztozni abban az eufóriában, amely a nemzeti önrendelkezés magasztos elvének az érvényesülését kísérte.

Dr. habil. Cioban, Florin halottbúcsúztató énekeket hasonlít össze Bihar maradék és Romániához csatolt településein. A halott hórája elnevezés alatt a vizsgált területen két, mind tartalmában, mind előadásuk pillanatában eltérő népi alkotást találtunk: a szertartásos éneket és a verset. Szertartásos éneket a temetés előtti esti-éjféli órákban adtak elő. Ma a vizsgált falvakban már nem éneklük ezt az ébrenléti dalt. A szerző azoktól gyűjtötte össze a dalokat, akik tizenöt-húsz évvel ezelőttig még alkalmazták és előadták az elhunytakért szóló hórát. Interjúala-

nyai sajnálják e szokás elvesztését, amelyet úgy a halott, mint az egész közösség számára fontosnak tartottak. A szokás eltűnését ezek az emberek a pillanat deszakralizálódásával és az új nemzedék őseik iránti tiszteletének elvesztésével kapcsolják össze. A szerző az irodalomból származó és az interjúalanyoktól gyűjtött szövegek felhasználásával elemzi ennek az ébresztődésnek a jelentését. A kompozíciós szerkezet és a dallamot a közösségekben fellépők ismerték. A vizsgált szövegek nem sokban térnek el egymástól, egy ösvályozat is nyomon követhető. Összefoglalva: a halott hórája a virrasztási ének sokrétű, összetett feladatot tölt be a temetési szertartáson belül, amelyek célja a halott elválasztása, átadása és integrálása. Ezek egyidejűleg valósulnak meg.

Dr. Viga Gyula Udvari István munkásságának néprajzi vonatkozásairól ad közre értékelő írást. Húsz évvel ezelőtt jött létre Budapesten a Magyarországi Ruszinok Könyvtára, amely a jeles szlavista nyelvész, történész és művelődéstörténész Udvari István (1950–2005) nevét viseli. A tanulmány az évfordulón elmondott előadás szerkesztett változata, és elsősorban arról szól, hogy a – magyar, ruszin, ukrán, lengyel és délszláv – néprajztudomány milyen módon tudja hasznosítani Udvari István életművét.

A szerző a történeti néprajz számára rendkívül jelentőséget tulajdonít Udvari kutatásaiban és forráskiadványaiban a *Mária Terézia* fele úrbérrendezést előkészítő paraszti bevallások szláv nyelvű anyagának. A forrás az 1770-es években azonos szempontok, egy kilenc pontos kérdőív alapján készült, és egyfelől informál a Kárpát-medence északkeleti térségének létformáiról, a jobbágy-parasztok életmódjáról, másfelől pedig a korabeli írásbeliségnek a nemzeti nyelvek állapotával és változásával kapcsolatos tanulságairól. Fontos tanulságokkal járt Udvari István munkássága a görögkatolikus ruszinság földrajzi mobilitásával kapcsolatban, amely Kelet-Közép-Európa hagyományos műveltségének is a részét képezi. Forrásközlései nélkülözhetetlenek Északkelet-Magyarország XVIII-XIX. századi népesedéstörténetének és felekezeti hovatartozásának vonatkozásában is. Ezek nem csupán a ruszin településtörténet és etnikai folyamatok megismerésének alapjai, de az interetnikus, interkulturális érintkezések nyomjelzői is. Például a XIX. század eleji görögkatolikusság létszámáról, nemzetiségi hovatartozásáról, lakóhelyeiről és neveiről közreadott kötet a tradicionális műveltség megismerésének is alapvető forrása. Udvari rendkívül gazdag és szerteágazó munkásságának jelentőségét növeli, hogy az általa feltárt egyházi források egy olyan nép, a ruszinok újkori műveltségére világítanak rá, amelynek kutatása korábban soha nem rendelkezett intézményi háttérrel.

Brczán Éva a Deszken egykor általánosan művelt szerb aranyhímzést és a hagyomány megújítását vizsgálta. Az írás részletesen foglalkozik az aranyhímzés kérdéseivel, mint a magyarországi szerbek női viseletének díszítési módjával. Az így kivarrott fejdíszek és ingek kiemelkedő szépségűek. Attekintést kapunk azon magyarországi múzeumi gyűjteményekről is, amelyekben őrzik ezeket a ruhadarabokat. Ezek többnyire a Maros mentén, valamint a Bánság északi és középső részén keletkeztek. A munkában a legtöbb figyelmet a Szeged melletti Deszken szokásos aranyhímzés kapja, melynek tárgyai ma a helyi szerb néprajzi-helytörténeti gyűjteményt gazdagítják. Bár az aranyhímzés más népeknél is elterjedt, ez a díszítési mód a szerb nők hagyományos öltözközésének jelentős jellemzője.

A cikk részletesen ismerteti az aranyhímzések, elsősorban a női fejkötők készítésének módját, valamint a viseleti típusokat és alkalmakat. Arra is felhívják a figyelmet, hogy az aranyhímzés művészetét a Bánát Szerb Kulturális Közhasznú Egyesület a deszki kulturális és oktatási központ és a battonyai aranyhímző kör műhelyeiben a mai napig ápolják. A szerző maga is tevőleges szerepet tölt be az aranyhímzéses textíliák gyűjtésében és megőrzésében, valamint a készítés művészetének újjáélesztésében.

Udvari István 2003-ban

100 éves fejkötő a deszki helytörténeti múzeumban

Legények regrutaszalagos kalappal Kiskőrösön az 1930-as években

A Honismeret folyóirat címlapja 1976-ban

Filus Erika, PhD az állapotváltozás jelzésére a kiskőrösi szlovák viseletrendszemben fellelhető egyedülálló jelenségre irányítja a figyelmet. A kutatók körében eddig kevesebb figyelmet kapott hagyomány az emberélet fordulóihoz kötődően megváltozott társadalmi helyzet jelölésére szolgál, s mindkét biológiai nem öltözködésében módosulást eredményez. Egyes viseletdarabok megjelennek, másokat tilos viselni, megváltozik az egyszerre felöltött ruhadarabok száma, színe. A születésnek, a keresztesítésnek, a házasságkötésnek és az azt megelőző jegyességnek ugyanúgy megvoltak az attribútumai, mint a legénykornak, a lányságnak vagy az asszonyi mivoltnak. A viselet színe és díszítettsége a legerőteljesebben a személyes gyász és az egyházi nagyünnepek alkalmával változott meg. A szerző az 1920-as évektől a kivetkőzésig, az 1950-es évekig mutatja be a kiskőrösi öltözékek életkorjelző ruhadarabjait.

M. Kozár Mária hazai szlovén mondákat mutat be. A magyarországi szlovének népköltészetéből 1970-ben a szlovéniai dr. Milko Matičetov néprajzkutató, akadémikus öt Szentgotthárd környéki szlovén településen több mint kettőszáz szöveget rögzített magnóra. A felvételeket a ljubljani Szlovén Néprajzi Intézet őrzi, a gyűjtés közlésére – helyi nyelvjárásban és szlovén irodalmi nyelvre fordítva – csak 2017-ben nyílt lehetőség. A néprajzkutató szerző mostani dolgozatában harminchárom elbeszélő kétszázharmincnyolc szövegéből válogatott, és tizenhét tematikus mondat értelmezett, amelyeket Mukics Dusan fordított magyarra.

Dr. Székely András Bertalan a magyarországi nemzetiségek együttélésének és a szomszédsági kapcsolatoknak a megjelenését kutatta a Honismeret folyóirat lapszámainak első évtizede tükrében. A napjainkban hatvan-kettedik évfolyamában járó kéthavi periodika 1972-1982 közötti tartalmait a content analysis szociológiai módszerével tárta fel úgy az egyes nemzetiségek, mint az írások tematikája szempontjából.

A számszerűség mellett az írások tartalmának feltárása sokat elárul a kisebbségi valóság pártállami időszakban nem jellemző megjelenítésének fokáról, a szerzők személyiségéről, érdeklődéséről. Az egyes felölelt szakterületek közül kiemelhető a néprajz, a folklór, a népzene, a történettudomány (beleértve a helytörténetírást és a kapcsolattörténetet is), a nemzetiségi hitélet, a közgyűjtemények (tájházak, könyvtárak), a nyelvjárások, a nyelvtanulás és nemzetiségi oktatás, a hagyományápolás formái, a honismereti szakkörök és néprajzi táborok kérdésköre, a pályázatok, a kutatások, a demográfia, a nemzetiségtudományi és egyéb tanácskozások, továbbá a nemzetiségi sajtó.

Következtetesként levonható, hogy bár jelen van a cikkekben a korabeli ideológia, de nem foglal el központi helyet, így a vizsgált dokumentumok érdemi és hiteles képet nyújtanak a hazai nemzeti és etnikai kisebbségek '70-es évekbeli helyzetéről, életéről, az önazonosságörzés különböző formáiról, a valóságos problémákról. A korabeli szerkesztők nyitottságát, a kérdés iránti vonzódását jelzi, hogy ilyen módon helyet biztosítottak népeink együttélésének.

A magyar nyelvű tanulmányok mögött angol nyelvű összefoglalók is olvashatók. A számos színes és fekete-fehér képet tartalmazó kötet megjelenését Magyarország kormánya támogatta, a szaklektori és műszaki szerkesztői munkálatokat Máté György etnográfus látta el.

Bízunk benne, hogy új tényekkel és nézőpontokkal sikerült gazdagítanunk a honi nemzetiségek múltjára és jelenére vonatkozó ismeretek tárházát. Kötetünk egyidejűleg szeretné növelni a magyarországi nemzetiségekhez tartozó egyének és közösségek öntudatát, továbbá a téma iránt érdeklődő többségek tudásbázisát. Minőségi munkájukért köszönet illeti a szerzőket, a szerkesztőket és munkatársaikat, a támogatót, a fordítókat és a nyomdát. Jó elmélyülést kívánunk a nemzeti kisebbségek világában!

dr. Székely András Bertalan
sorozat- és kötet szerkesztő